

המנוס מחופש

דיונים אינספור הוקדשו למושג החרות, ולמרות זאת ארשה לעצמי לחזור ולדון בו. אעשה זאת תוך עיון בסוגיה הלכתית שבמסכת גיטין (גיטין יב ע"ב). כדי להבין סוגיה זו, עלינו לעמוד על שני "כלים" הלכתיים-משפטיים חשובים: שליחות וזכייה. לשם כך, למרות הבנליות שבדבר, אשתמש בשתי דוגמאות יומיומיות. פעמים רבות מקבל אדם הודעת דואר ובה התראה שאם לא יסור אל הסניף הקרוב לביתו עד תאריך מסוים, דבר הדואר בעל המידות ה"ענקיות" או המכתב הרשום שהובא אליו כשעבד לפרנסתו, יישלחו בחזרה לשולחיהם. זאת לא משימה קלה, לא בזמן ולא במקום. היא כרוכה בעמידה בתורים ארוכים ובחיפוש מקום חנייה בלתי אפשרי. בדלית ברירה, הוא פונה בבקשת עזרה אל בנו הצעיר בעל האופנוע, וממנה אותו כ"שליח" לפעול בשמו. ה"שליחות", מהווה 'כלי' בעל חשיבות מכרעת בתחומים הלכתיים שונים. אדם יכול למנות שליח שיעשה בשמו פעולות הלכתיות המזכות או מחייבות את המשלח. כך, בתנאים מסוימים, יכולים איש או אשה למנות שליח לגירושין או לנישואים ומתוך כך, לשנות דרכו את מעמדם האישי.

הבה נתאר לנו עתה תסריט אחר. הבן, או השכן נמצאים בחו"ל, והם קיבלו את ההודעה על דבר הדואר ה"ענקי". הנמען לא יודע מכך, ולא מינה את אביו או את שכינו לשליח, אך זה, ביוזמתו שלו, הולך אל סניף הדואר, ומקבל את המשלוח בשמו, או, בדוגמה אלטרנטיבית, משלם את חשבון המים או החשמל של בנו או שכנו, לפני שהרשויות יפסיקו את הספקתם. מעשיו תקפים בזכות כלי הלכתי נוסף, ה"זכייה". אפילו ללא מינוי מפורש יכולה להיווצר מעין-שליחות, שליחות-שלא-מדעת. בבסיס כלי הלכתי זה מונח העיקרון, שהאדם יסכים למפרע, לשליחות-שלא-מדעת זו, אם וכאשר התוצאות תהיינה לזכות ולא לחובה, טובות ומועילות באופן חד-משמעי. כך למדנו במשנה (גיטין א, ו): "זָכִין לְאָדָם שֶׁלֹא בִפְנֵי וְאֵין חֵבִין לוֹ אֶלָּא בִפְנֵיו". ההגבלה ברורה. אם נשנה במקצת את הדוגמה שלנו, לא יוכל האב או השכן לחתום על קבלת תביעה משפטית, או על התחייבות לקנות מצרך כלשהו במבצע "מטורף" שרוכל ממולח מציע ושעומד להסתיים לפני שובו.

בעזרת כלי הלכתי זה יכולים אנו לנסח בלשון הלכתית את התלבטותם הפילוסופית של החכמים בשאלת החרות. החכמים דנים בסוגיה בגיטין בשאלה, האם יכול אדם ל"זכות" עבד בשחרור, דהיינו לקבל כתב שחרור, 'כאילו' בשמו של העבד? להפתעתנו התשובה שלילית. אין אנו יכולים לשחרר אותו תוך שימוש בכלי ה"זכייה", כי ה"זכות" הזאת אינה חד-משמעית. ייתכן והעבד לא ירצה להשתחרר. אי לכך, פסקו חז"ל ששחרור העבד אינו יכול להיעשות בדרך ה"זכייה". חולמים בני אדם על החרות והשיבה למולדת והם קוראים "קוֹמָה וְנִשְׁבָּה אֶל עַמּוֹ וְאֶל אֶרֶץ מוֹלְדָתוֹ" (ירמיהו מו טז). ולעומתם קוראים העבדים

שבדור "נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוּבָה מִצְרֵימָה" (במדבר יד ד). הם מתגעגעים למנדט ואף לגלות. חיים של חרות בארץ פירושה סכנה: "לִנְפֹל בַּחֶרֶב, נִשְׁיֵנוּ וְנִטְפְּנוּ יִהְיוּ לְבָז". גם הנוסטלגיה "לחיים הטובים" בגלות מתעוררת: "זָכְרָנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נֹאכַל בְּמִצְרַיִם חֵנֶם... וְעַתָּה נִפְשָׁנוּ יִבְשָׁה אֵין כֹּל" (שם יא ה-ו). אכן, יש והעבד האמור להשתחרר בשנתו השביעית, מוותר על החרות: "וְאִם אָמַר יֹאמַר הָעֶבֶד אֶהְבֹּתִי אֶת אֲדֹנָי... לֹא אֵצֵא חֶפְזִי" (שמות כא ה). זהו העבד הנרצע: "וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בְּמַרְצֵעַ". על כך אמר רבן יוחנן בן זכאי: אדם ששמע באזנו את קול השחרור "כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, והלך... וקנה אדון לעצמו – ירצע" (קדושין כב ע"ב). החופש איננו זכות, הוא חובה, מצווה שלא כל בני האדם מקיימים. זהו המנוס מחופש.

התלמוד הירושלמי חוזר על דבריו של רבן יוחנן בן זכאי תוך שינוי קל: "והלך זה ופרק מעליו עול מלכות שמים וקבל עליו עול בשר ודם" (ירושלמי, קדושין פרק א, הלכה ב). זמן חרותנו הוא חג האביב. עמים רבים חיו את האביב. אלא, שפעמים רבות מדי, הסתיים אביב זה בחורף קר בו נבלו וקפאו הפרחים. עמים שהשתחררו מעול הדיכוי הקולוניאלי, השתעבדו לרודנות אכזרית. דברי רבן יוחנן בן זכאי, על פי נוסח הירושלמי, רומזים לכמיהתם הפתולוגית של רבים למשטר של רודנות. הם כמהים לעבדות, ובעצם לעבדות ורודנות גם יחד. הם הופכים עבדים נרצעים למי שמעליהם, אך רודנים לנתונים לסמכותם. פעמים אחרות, כבאומות אירופאיות רבות, הפך האביב הלאומי לקיץ לווהט לאומנות אשר שרף כל פרח וגמל פירות באושים. אכן, ההסטוריה לא מסתיימת בחסד הנעורים, אהבת הכלולות ושיר השירים של האביב. העתיד משתרע מעבר לכך. זהו סודה של ספירת העומר, המקשרת את האביב של פסח לחג המבשר את הקיץ, שבועות. בשבועות, מקבלים אנו את התורה, החוק: "וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן הָהָר וַיְשַׁנֵּי לְחַת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ... וְהִמָּכְתֵּב מִכְתָּב אֱלֹהִים הוּא, חֲרוּת עַל הַלֶּחֶת" (שמות לב טו-טז). פסוק זה נדרש על ידי רבי יהושע בן לוי: "אל תקרי חרות אלא חרות, לפי שאין לך בן חורין אלא זה שעוסק בתורה" (אבות פ"ו מ"ב). אנו זקוקים לחוק כדי לשמור על האביב. החוק עצמו חייב להפוך לחופש.

המנוס מחופש

בדיון ההלכתי מנסחים חז"ל קביעה פרדוקסלית: "עבדא בהפקרא ניחא ליה". חז"ל מלמדים אותנו כאן שקיים עימות בין שתי שאיפות, בין הפקר לחופש. העבד מוותר על החרות למען ההפקר. אכן, החרות נראית לרבים טובה מפוקפקת, שהרי חרות פירושה עשייה תוך אחריות, זכויות הגוררות חובות. העבד דורש שישחררו אותו מהשחרור, היות והחרות דורשת ממנו שליטה עצמית. 'הפקר' היא החרות האשלייתית של האדם, הרוצה להיות חופשי מהחובה לרסן את התאוות ואת הכוחות ההרסניים המתחבאים בפנימיותו.

אכן, המנוס מחופש קיים גם בחברתנו הדמוקרטית. הביטוי הבְּנִילי ביותר של מנוס זה, מצוי בסינדרום 'הראש הקטן': "לֹא תִשְׁמְנִי קֶצֶין עִם" (ישעיה ג, ח). לפנינו אדם המוכן לעשות את המוטל עליו, אך לא לקבל אחריות על תוצאות מעשיו ותכנונם. על כך יהיו

אחראים הממונים עליו. כאן נעוצה משמעות הקצונה. פיקוד פירושו סמכות ואחריות. הקצין אחראי, מידתית לדרגתו, לא רק על העשייה אלא גם על התוצאות. את כל המטלות הוא יכול להטיל על אחרים, חוץ מאשר את ה-וכו'. על "כל" זה הוא אחראי בעצמו. אחריות מעין זאת מוטלת גם על העצמאי, האדם אשר מבטא את החופש בממדיו הכלכליים. גם הוא מתמודד עם הדאגה לעתיד, עם האחריות לתוצאות. גם הוא, עלול להפוך עבד, אך גם ורודן המדכא ומנצל את פועליו.

אולם המנוס מן החופש מאיים גם בצורה עמוקה יותר. החרות מחייבת את האדם לשמור על האינדיבואליות שלו ולסרב להיכנע לדרישות החברה. אם בארצות הטוטליטריות השלטון מסרס את החרות בתעמולה החודרת לכל פינה, הרי שבארצות החופשיות, סירוס זה יכול להיעשות באמצעים רכים יותר, באמצעות הפרסומות, הקולנוע והטלביזיה. זוהי העבדות שבתוך החרות. עבדות בה אנו מאבדים את האותנטיות שלנו. עבדות בה אנו נדרשים או דורשים מעצמנו, למצוא חן בעיני בני האדם, במקום "בעיני א-להים ואדם". זמן חרותנו הוא התחלתו של המאבק היהודי המתמיד נגד העבדות והעבדות שבתוך החרות. מאבק נגד רוב שלפעמים טועה ומטעה, נגד מוסכמות שקר, נגד דעת הקהל עולמית שהיא ברובה אינטרסים ושקר. מאבק נגד עבדות לשפה ולמניפולציה במלים, נגד היא כניעה לאוטוריטות תרבותיות לכאורה. מאבק לחרות של הביקורת והביקורת העצמית, שהיא נולדת רק כפרי של עבודה מאומצת, אחראית ומתמדת.